

نشریه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)
سال هفتم، شماره اول، پیاپی ۲۴، بهار و تابستان ۱۳۹۲، ص ۵۲-۲۷

بررسی چند ترقیمه از نسخ غزلیات شمس

محمدیوسف تیری* - الهام خلیلی جهرمی** - شیرین رزمجو بختیاری***

چکیده

یکی از آثاری که در طول تاریخ بارها استنساخ شده و نسخ گوناگونی از آن به دست ما رسیده، غزلیات شمس اثر مولانا جلال‌الدین محمد است. جامع‌ترین تصحیح موجود از این اثر، به حدود نیم قرن پیش برمی‌گردد که بدیع‌الزمان فروزانفر بدین کار همت گمارده است. از میان نسخ متعدد غزلیات شمس - چه نسخه‌هایی که فروزانفر در اختیار داشته و معرفی کرده و چه نسخه‌هایی که در دسترس ایشان نبوده است - تا اواخر قرن نهم، ۱۲ نسخه، ترقیمه دارد. در این تحقیق، اجزای مختلف این ترقیمه‌ها اعم از زبان ترقیمه، تاریخ کتابت، نام کاتب و... مورد بررسی قرار گرفته است. یکی از مهم‌ترین کارهایی که در زمینه نسخه‌شناسی بایسته است، ارائه تصاویر ترقیمه‌ها به مخاطبان است؛ هرچند این مسأله در فهرست‌نگاری نسخ خطی تا به امروز رعایت نشده است. در این پژوهش پس از بررسی دقیق اجزای مختلف ترقیمه‌ها به نکاتی دست یافتیم که پیش از این مغفول مانده بود؛ از آن میان می‌توان به ترقیمه نسخه قره‌حصار اشاره کرد که اختلاف‌هایی در خواندن تاریخ این ترقیمه وجود داشت؛ اما به کمک شواهد درونی و بیرونی تاریخ صحیح ترقیمه استخراج شد و از این طریق

---

* استاد زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز nayyeri@hafez.shirazu.ac.ir

** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز khalilijahromi115@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شیراز (نویسنده مسؤل) shirin.razmjoo@gmail.com

تاریخ پذیرش ۹۲/۸/۱۹

تاریخ وصول ۹۲/۳/۸

قدیمی‌ترین نسخه ترقیمه‌دار، مشخص و معرفی گردید.

واژه‌های کلیدی

ترقیمه، نسخه خطی، غزلیات شمس، تاریخ کتابت، کاتب.

۱. مقدمه

ترقیم در لغت به معنی «آراستن خط و نقطه نهادن برای وضوح نوشته و کتابت کردن» است (لغت‌نامه دهخدا) ترقیمه واژه‌ای برساخته از بن‌مایه رقم تازی است؛ اما ساخت این واژه تازی نیست؛ بلکه فارسی است و مانند انبوهی از واژه‌های برساخته فارسی‌زبانان که بر پایه بن‌مایه‌های تازی، واژه‌هایی با ساختار فارسی، در تمامی روزگاران پیشین و پسین وضع کرده‌اند. بن‌مایه این واژه - الرقم - از دیرباز در زبان تازی به معنای نشانه است و آن چه رقم می‌شود؛ یعنی مشخص می‌گردد. تازیان وقتی «رقمت الشیء» می‌گویند؛ یعنی آن چیز (شیء) را به نشانه‌ای ممیزه، برای تمیز دادن آن از دیگری که مانده آن باشد یا غیر آن، آراسته‌اند. در کتابت نیز به دلیل آنکه رقم نشانه‌ای ممیزه‌ای بوده است که حق تملک کاتب را مشخص می‌کرده، پذیرفته نسخه‌نویسان و خوش‌نویسان بوده است. در زبان فارسی نیز واژه‌ی «رقم» احتمالاً در نزد کتاب‌شناسان و نسخه‌نویسان به جای «ترقیمه» استعمال داشته است؛ اما از نیمه دوم سده نهم که رقعه‌نویسی (قطعه‌نویسی) و مرقع‌سازی پسندیده‌تر افتاد و نسخه‌نویسان به خوش‌نویسی روی آوردند و قطعه‌نویسی مکانت و خوشنویس قطعه‌نویس مکان اجتماعی و اداری و اقتصادی به دست آوردند، خوشنویس از «خویش» به عنوان «راقم» یاد می‌کرد و در پایان قطعه خط خوش خود، مثلاً می‌نوشت: «راقمه...»؛ واژه «رقم» در همان حوزه خوشنویسی و رقعه‌نویسی زبان‌گیر شد و اگرچه بعضی از شاعران و ناظران از «نسخه بی‌رقم» یا «کتاب بی‌رقم» یاد کردند؛ اما کم توجه بودن متأخران و معاصران هم به جزئیات و اهمیت مضبوط در ترقیمه‌های نسخه‌های خطی دلالت بر آن دارد که واژه «رقم» بار معنایی «ترقیمه» را در قلمرو شناخت نسخه‌های خطی بر نمی‌تابد (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۴۵ و ۴۶). در اصطلاح نسخه‌نویسان ترقیمه یا انجامه به متن پایانی نسخه‌ها اطلاق می‌شود که اطلاعات مفیدی چون زمان و مکان کتابت و نام کاتب را دربردارند. «ترقیمه‌ها بواقع شناسنامه‌های نسخه‌های خطی‌اند؛ زیرا براساس آن‌ها می‌توان به نسخه‌شناسی تاریخی نسخ خطی پرداخت. البته باید توجه داشت که همه

نسخه‌های خطی دارای ترقیمه نیستند، و آن تعداد از نسخ، که ترقیمه دارند، هم باید از نظر اصالت، ترقیمه آن‌ها مورد تدقیق قرار گیرد؛ چرا که در زمینه ترقیمه، بعضی از کاتبان تصرف کرده‌اند، به طوری که گاه کاتبانی بوده‌اند که نسخه‌هایی را نویسانیده و به نقل ترقیمه‌های کاتبان که در نسخه‌های منقول عنه رقم زده‌اند، پرداخته و خود رقم نکرده‌اند، و نیز کم نیست نسخی که به علل سوداگری و سودجویی، کتابت آن‌ها به کاتبان و خوشنویسان مشهور نسبت داده شده است. از این رو، در نسخه‌شناسی نسخ خطی - خاصه به جهت تصحیح و تحقیق در آن‌ها - بایسته است که ترقیمه‌های نسخ از نظر اصیل بودن و مجعول بودن بررسی شود، و اگر کاتبی ترقیمه نسخه منقول عنه را نقل کرده و خود دستنوشته‌اش را رقم نکرده است روشن گردد» (مایل هروی، ۱۳۶۹: ۱۲۴).

ضرورت‌های نسخه‌شناسی اقتضا دارد که امروزه در نگارش فهرست‌های توصیفی نسخ خطی، همه عبارات انجامة کاتب بازنویسی و نقل شود و یا اصل ترقیمه به صورت عکسی در فهرست‌های مذکور عرضه شود (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۴۶)؛ اما از آنجایی که هنوز فهرست‌ها اطلاعات خام و گاه مغلطی را عرضه می‌دارند، بهتر است حداقل برای شناسایی نسخ مختلف یک اثر این فهرست توصیفی را به همراه عکس این ترقیمه‌ها به دست داد و به بررسی جنبه‌های گوناگون آن پرداخت.

پیش از این در مقاله‌ای با عنوان «لزوم تصحیح دوباره غزلیات شمس» به ضرورت بازبینی تصحیح موجود از غزلیات شمس اشاره شد و دلایل متعددی برای این کار ذکر گردید. در این مقاله به نسخ ترقیمه‌دار غزلیات شمس خواهیم پرداخت و از جنبه‌های گوناگونی چون تاریخ کتابت، کاتب، محل کتابت و... ترقیمه این نسخ را بررسی خواهیم کرد. هم‌چنین نظر مولوی‌شناسان بزرگی چون استاد بدیع‌الزمان فروزانفر، مجتبی مینوی، شفیع کدکنی، ویلی و توفیق سبحانی را در باب قدیم‌ترین نسخ بی‌تاریخ غزلیات شمس بررسی خواهیم کرد.

۲. معرفی نسخ ترقیمه‌دار

همان‌طور که در مقدمه نیز اشاره شد، قبل از هر چیز، باید اصالت ترقیمه‌ها را مورد بررسی قرار داد. بنابراین در این مجال به بررسی اجمالی نسخ ترقیمه‌دار غزلیات شمس خواهیم پرداخت. از میان نسخ غزلیات شمس تا قرن دهم، تا آنجایی که نگارندگان اطلاع و دسترسی داشته‌اند، ۱۲ نسخه، ترقیمه دارد. این نسخ عبارتند از:

فهرست توصیفی نسخ ترقیمه‌دار

ردیف	فیلم/عکس	محل نگهداری	شماره	برگ/ سطر	خط	القبایی / وزنی
۱	دانشگاه تهران	قره حصار ^۱ (قص)	۴۳۴۰ف	۲۷۸/۲۳	نسخ	القبایی
۲	"	حالت افندی	۵۵۸ف	۲۰۰/۱۹	نسخ	وزنی، القبایی
۳	"	بلدیه استانبول	۱۹ف	۱۴۲/۱۹ ^۲	نسخ	القبایی ^۳
۴	افیون قره حصار	گدک احمدپاشا (قح)	۱۶۰۵	۲۰۲/۱۷	نسخ	وزنی ^۴
۵	موزه قونیه	موزه قونیه	۶۹۰۶۸	۶۴۹/۳۳	نسخ	وزنی، القبایی
۶	دانشگاه تهران	موزه بریتانیا	۸۶۲ف	۳۲۸/۱۹	تعلیق	القبایی
۷	مجلس	مجلس	۲۴۴۳	۵۷۶/۲۵	نستعلیق	القبایی
۸	کتابخانه ملک	کتابخانه ملک	۵۰۴۲	۲۱۲/۱۷	نستعلیق	وزنی
۹	دانشگاه تهران	کتابخانه ملی وین	۷۶ف	۷۷۸/۲۵	نستعلیق	القبایی
۱۰	مجلس	مجلس ^۵	۲۶۵۷	۳۲۵	نستعلیق	القبایی
۱۱	مجلس	مجلس (اسرارنامه)	۱۶۲۹۱	۱۱۳/۲۰	نسخ	وزنی
۱۲		نسخه مورخ ۶۵۴؟			نسخ	-

۳. اجزای مختلف ترقیمه

باید دانست که ترقیمه‌ها، متضمن نکته‌هایی است که در نگاه نخست، برای شناخت نسخه‌ها کارآیی دارد. این که «متن» در چه مکان و در چه زمان - به جز مکان و زمان مؤلف متن - کتابت شده است، نکته‌های ارزشمندی را به دست می‌دهد. این که دقت نسخه‌نویس چه اندازه بوده باشد، این که در حوزه کدام جریان فرهنگی-سیاسی به کتابت متن پرداخته است و... این همه از ترقیمه نسخه‌نویس حاصل می‌شود. هم این که ترقیمه نسخه‌نویس متن فارسی صرفاً عربی است یا عربی و فارسی و این که ترقیمه نسخه‌نویس متن عربی گاه واژه‌ها و مصراع‌های فارسی دارد، نکته‌های در خور تأمل در نسخه‌شناسی تواند بود؛ زیرا وقتی نسخه‌نویس به ابراز حق تملک می‌رسیده، بی‌گمان با ذهنیت ویژه خود می‌اندیشیده و ترقیمه را براساس ساختارهای ذهنی و زبانی خود می‌پرداخته است (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۴۶).

بنابراین ترقیمه‌های موجود را باید از جهات گوناگون مورد بررسی قرارداد. مواردی چون زبان ترقیمه، تاریخ (شامل روز، ماه، سال)، شهر و مکان کتابت، نام کاتب، هدف کتابت (برای شخص خاص)، دعا، اسم و القاب مؤلف کتاب.

۳. ۱. زبان ترقیمه

براساس بهترین تصحیح موجود از غزلیات مولوی، (یعنی تصحیح بدیع الزمان فروزانفر) دیوان مولوی، مشتمل بر غزل‌هایی به زبان فارسی، عربی و گاه ترکی و یونانی^۶ است؛ اما بیش تر اشعار به زبان فارسی است. از میان ۱۲ نسخه ترقیمه‌دار غزلیات شمس، ترقیمه هشت نسخه فقط به زبان عربی، سه نسخه به زبان عربی و فارسی و تنها یک نسخه به زبان فارسی است. این مسأله نشان‌دهنده رواج ترقیمه‌نویسی به زبان عربی است. می‌توان احتمال داد که عربی نویسی در ترقیمه‌ها یک سنت به حساب می‌آمده است و از آنجایی که قالب و چهارچوب اکثر این ترقیمه‌ها شبیه به یکدیگر است و حتی الفاظ و دعاهای یکسانی در آن‌ها به چشم می‌خورد، وجود یک سنت خاص در ترقیمه‌نویسی مشاهده می‌شود. در فهرست زیر می‌توان روند فارسی و عربی‌نویسی این ترقیمه‌ها را به اجمال از پیش چشم گذراند:

فهرست زبان ترقیمه

ردیف	فیلم/عکس	محل نگهداری	شماره	زبان کتابت
۱	دانشگاه تهران	قره حصار	ف۴۳۴۰	عربی
۲	"	حالت افندی	ف۵۵۸	فارسی
۳	"	بلدیه استانبول	ف۱۹	عربی
۴	افیون قره حصار	گدک احمدپاشا	۱۶۰۵	عربی
۵	موزه قونیه	موزه قونیه	۶۹ و ۶۸	فارسی و عربی
۶	دانشگاه تهران	موزه بریتانیا	ف۸۶۲	عربی
۷	مجلس	مجلس	۲۴۴۳	عربی و فارسی
۸	کتابخانه ملک	کتابخانه ملک	۵۰۴۲	عربی
۹	دانشگاه تهران	کتابخانه ملی وین	ف۷۶	عربی
۱۰	مجلس	مجلس ^۷	۲۶۵۷	فارسی و عربی
۱۱	مجلس	مجلس (اسرارنامه)	۱۶۲۹۱	عربی
۱۲	مورخ ۶۵۴؟	-	-	عربی

در ترقیمه‌هایی که از زبان عربی و فارسی در کنار هم استفاده شده است، این نکته به چشم می‌خورد که معمولاً در عنوان نمودن تاریخ ترقیمه از اعداد عربی کمک می‌گرفته‌اند. مثلاً در نسخه ۲۶۵۷

مجلس، با این که تمام ترقیمه به زبان فارسی است، سال کتابت به عربی نقل شده است: «تمام شد غزلیات و رباعیات حضرت مولوی بر سیل انتخاب بر دست درویش نور الله بن درویش علی کاتب بتاریخ عاشر شهر رمضان المعظم سنه ثلث [و] ستین و ثمانمائه».

دعاهایی که به عناوین مختلف در ترقیمه می‌آید نیز به زبان عربی است. البته مسأله عربی‌دانی و عربی‌نویسی، در قرونی که این نسخه‌ها نویسانیده شده‌اند، از نشانه‌های علم و فضل به حساب می‌آمده است، بنابراین به کار گرفتن زبان عربی امری متداول و معمول بوده است. «از قرن پنجم به بعد، تفنن در تقلید ادبای ایرانی از تازی زیادتر از اندازه و حدّ طبیعی رواج گرفت... [و تا آن جا پیش رفت که لغات تازی، در نثر] در قرون ششم و هفتم و هشتم تا صدی هشتاد افزایش یافت و سیاق عربی مآبی و داستان سجع و قافیه و عربی‌بافی در میان دبیران و بعضی شاعران و مورخان، شغل شاغل گردید و مایه گرمی بازار ادب و موجب بروز فضل و هنر گردیده بود و سواد اعظم نوشته‌ها ازین دست، و نخبه مؤلفات ازین قماش بود» (بهار، ۱۳۸۰، ج ۱، ۲۷۴ و ۲۷۵). همین مسأله مؤید این معنی خواهد بود که هراندازه، کاتبان نیز، مانند دیگر اقشار عالم جامعه، از زبان عربی بهره و استفاده بیشتری داشته باشند، عالم تر جلوه خواهند نمود.

«نسخه‌نویسان پیش از سده ۸۰۰ هجری کمتر به عبارات‌های کلیشه‌ای در ترقیمه‌های خویش می‌پرداخته‌اند. بی‌گمان ترقیمه‌نویسی در کانون‌های نسخه‌نویسی رسمی (دیوانی) و صنفی (تجاری) متضمن عباراتی بوده است، از پیش ساخته و آماده که پاره‌ای از کلمه‌های آن از کاتبی به کاتب دیگر و از نسخه‌ای به نسخه‌ای دیگر دگرگون می‌شده است. اما ترقیمه‌های نسخه‌نویسان صاحب سبک در خط و کتابت نشان از آن دارد که ترقیمه‌های نسخه‌های مکتوب آنان، خود به حیث نشانه و شناسه شناخت کار آنان می‌تواند تلقی شود» (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۴۶) در بررسی دعاهای موجود در ترقیمه‌ها، این نکته حائز اهمیت است که کلیشه‌ای بودن عبارات دعایی و سلام و صلوات در پایان استنساخ هر اثر به صورت یک سنت در میان نسخه‌نویسان رواج داشته است. جدول زیر دعاهای موجود در ترقیمه‌ها را نشان می‌دهد:

فهرست دعا‌های موجود در ترقیمه

ردیف	محل نگهداری	شماره	دعا
۱	قره حصار	۴۳۴۰ف	تم... بحمد الله تعالى و حسن توفيقه / (دعایی برای خود کاتب): محمد بن يوسف المولوی غفرالله له و لوالديه و لجميع المسلمين برحمتک یا ارحم الراحمین
۲	حالت افندی	۵۵۸ف	-
۳	بلدیه استانبول	۱۹ف	والحمد لله رب العالمين و صلى الله على نبيه محمد و آله اجمعين الطيبين الطاهرين و سلم تسليماً دائماً كثيراً
۴	گدک احمد پاشا	۱۶۰۵	- ^۸
۵	موزه قوبینه	۶۹ و ۶۸	بعون الهی عز شأنه
۶	موزه بریتانیا	۸۶۲ف	و الحمد لله رب العالمين و الصلوة على سيد العالمين محمد و آله و صحبه اجمعين و سلم تسليماً كثيراً / (دعایی برای خود کاتب): احمد بن ولی الشیرازی عفا الله تعالى عنه و لجميع المؤمنين و المؤمنات و المسلمين و المسلمات برحمتک یا رب
۷	مجلس	۲۴۴۳	... روحه مرآة الغيب و... عفا الله عنک مخبره... الآخر فی النبوة و علی آله و اصحابه و عترته الطيبين الطاهرين اجمعين رب اختم بالخير ^۹
۸	کتابخانه ملک	۵۰۴۲	... احسن الله... تجاوز عن سيئاته... ^{۱۰}
۹	کتابخانه ملی وین	۷۶ف	تم الكتاب بعون الله الملك الوهاب و الحمد لله رب العالمين و الصلوة على نبيه محمد و آله اجمعين
۱۰	مجلس	۲۶۵۷	-
۱۱	مجلس (اسرارنامه)	۱۶۲۹۱	حامداً لله تعالى و مصلياً على نبيه محمد و آله
۱۲	مورخ ۹۵۴هـ	-	قد انتهت... يمين معونة الله المعين و عناية اوليائه المكملين / (دعا برای کاتب): ختم الله عواقب اموره بالحسنی بحق اسمائه الحسنی / و الحمد لله رب العالمين و الصلوة على سيدنا محمد و آله اجمعين الطاهرين الاكريمين الطيبين

همان گونه که در جدول بالا دیده شد، دعا‌های موجود در ترقیمه شامل حمد خداوند و نعت رسول اکرم (ص) و خاندان مطهر اوست. هم چنین، در برخی نسخه‌ها هم چون نسخه قره حصار ۴۳۴۰، موزه بریتانیا ۸۶۲ و نسخه مورخ ۹۵۴ دعایی برای خود کاتب و جمیع مسلمانان نیز آمده است.

۲.۳. تاریخ ترقیمه

یکی از مهم ترین اجزای ترقیمه، تاریخ آن است. معمولاً تاریخ ترقیمه‌ها به زبان عربی نقل می‌شده است و از ثبت آن به وسیله اعداد خودداری می‌نموده‌اند. «از آن جا که در همه ادوار، نسخه‌ها به لحاظ

اعتبار اقتصادی مورد نظر بعضی از نسخه‌نویسان، وراقان و نسخه‌فروشان بوده، هم‌چنان که کتابت مزور رونق داشته، ترقیمه‌های مزور نیز فراهم می‌شده است» (مایل هروری، ۱۳۸۰: ۴۶) در این میان احتمال جعل تاریخ ترقیمه‌ها بیش از اجزای دیگر آن متصور و معمول بوده است. هرچند قراین دیگری چون نوع خط کتابت، اصالت متن، نوع کاغذ و جوهر از عواملی است که در کنار ترقیمه معیار سنجش اعتبار یک نسخه خطی است؛ اما بررسی تاریخ مندرج در ترقیمه نیز یکی از عوامل مهم در شناخت نسخه و میزان قدمت آن است.

از این رو پس از نگاهی اجمالی به تاریخ ترقیمه‌ها در جدول زیر، به بررسی هریک از نسخه‌ها به صورت جداگانه می‌پردازیم:

فهرست تاریخی

ردیف	محل نگهداری	شماره	تاریخ
۱	قره حصار	ف۴۳۴۰	سبت خامس عشره شهر الله الاصل رجب سنه ثلث و سبعمائه (۷۰۳)
۲	حالت افندی	ف۵۵۸	آخر ماه مبارک ربیع الاول تاریخ سال هفده و هفصد (۷۱۷)
۳	بلدیة استانبول	ف۱۹	اوایل شهر رمضان المبارک سنه ثلث و عشرين و سبعمایه (۷۲۳)
۴	گدک احمدپاشا	۱۶۰۵	اوایل شهر الله رمضان المبارک بتاریخ سنه سبع و عشرين و سبعمائه (۷۲۷)
۵	موزة قوینه	۶۹ و ۶۸	غرّه ربیع الآخر لسنه سبعین و سبعمائه (۷۷۰)
۶	موزة بریتانیا	ف۸۶۲	غرّه جمادی الآخر سنه اربع و سبعین و سبعمایه (۷۷۴)
۷	مجلس	۲۴۴۳	بسال هشتصد و هفده ربیع الاول از مه بود (۸۱۷) ^۱
۸	کتابخانه ملک	۵۰۴۲	غرّه جمادی الاولی ۸۳۹
۹	کتابخانه ملی وین	ف۷۶	رابع محرم الحرام سنه خمس اربعین و ثمانمانه الهجریه (۸۴۵)
۱۰	مجلس	۲۶۵۷	بتاریخ عاشر شهر رمضان المعظم سنه ثلث ستین و ثمانمانه (۸۶۳) ^{۱۲}
۱۱	مجلس (اسرارنامه)	۱۶۲۹۱	شهور سنه ست و تسعین و ستّمائه (۶۹۶)
۱۲	مورخ ۶۵۴؟	-	یوم الاربعاء فی اواسط شهر جمادی الآخر لعام اربع و خمسين و ستّمائه (۶۵۴)

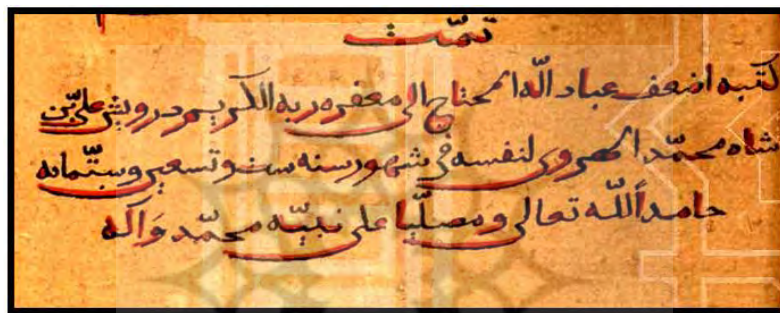
از میان دوازده نسخه موجود ظاهراً قدیمی‌ترین نسخه‌ها مربوط به قرن هفتم بوده است، یعنی مورد

یازدهم و دوازدهم؛ اما در ادامه اصالت این دو نسخه را مورد بررسی قرار خواهیم داد:

۳. ۲. ۱. دو نسخه با ترقیمه جعلی

از میان این نسخ، نسخه‌ی «اسرارنامه» جعلی است و این مسأله در فهرست نسخ مجلس به صراحت بیان شده است: «کار جعلان معاصر تهرانی است. کنار بعضی از حروف را به صورت تزئینی قرمز کرده تا به گمان خود کار را قدیمی جلوه دهد. در ساخت کاغذ کهنه مخصوصاً ناشیانه عمل کرده است!» (حسینی اشکوری، ۱۳۹۰: ج ۴۵، ۱۳۷ و ۱۳۸) بنابراین این نسخه هر چند به ظاهر قدیم‌ترین نسخه تاریخ‌دار غزلیات شمس است، اما از آن‌جایی که نسخه‌ای جعلی است قابل اعتناء، اعتماد و بررسی نیست. در زیر می‌توان تصویر این ترقیمه را دید:

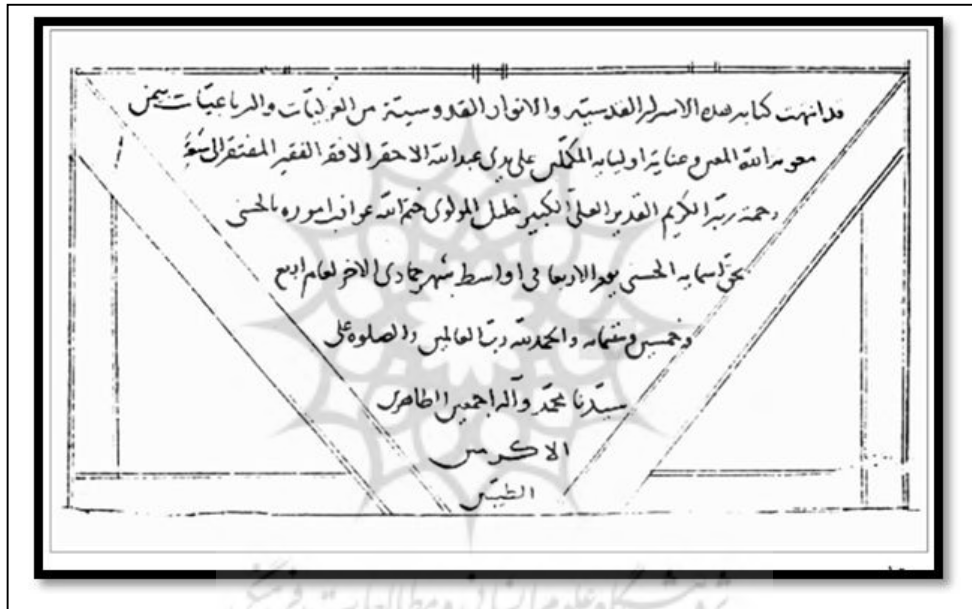

ترقیمه نسخه اسرار نامه، مجلس

از دیگر نسخی که ترقیمه آن جعلی تشخیص داده شده است، نسخه ۶۵۴ است. احمد مجاهد طی مقاله‌ای نسخه قدیمی و معتبری را معرفی کرده است که در حال حاضر از سرنوشت آن بی‌اطلاعیم. نسخه‌ای که در ترقیمه آن تاریخ ۶۵۴ بوده و سال ۱۳۸۵ به کتابخانه ملی عرضه شده، به علت قیمت بالای آن خریداری نشده است. البته مجاهد معتقد است که ترقیمه دست‌کاری شده است؛ اما با این وجود نسخه معتبری است (مجاهد، ۱۳۸۵: ۳۷۶-۳۷۴).^{۱۳}

مجاهد دو دلیل برای مخدوش بودن تاریخ این نسخه ذکر می‌کند؛ یکی نحوه گردش حروف سه حرف اول کلمه «ستمائه» که با گردش این سه حرف در کلمات دیگر این نسخه فرق دارد. دوم آن که سه نسخه در کتابخانه دانشگاه تهران موجود است که تاریخ هر سه ۷۵۰ ق است، کاتب آن نسخه با این نسخه ۶۵۴ یکی است و آن «خلیل بن عبدالله المولوی» است (همان).

مخدوش بودن تاریخ این نسخه را آقای آدمیت نیز تأیید کرده‌اند. شفیع کدکنی نیز هم از نظر سبک‌شناسی شعر مولانا و هم از جهت حجم زیاد اشعار و هم داخل بودن بعضی از غزلیات دیگران در کتاب، این نسخه را اصیل ندانسته‌اند؛ اما در هر حال این نسخه یکی از نسخ کهن تاریخ‌دار غزلیات مولوی است و کسانی که بعداً دست به کار تصحیح و تحقیق دیوان شمس می‌زنند، باید این نسخه را نیز زیر نظر داشته باشند و این نسخه ظاهراً از روی نسخه‌ای نوشته شده که به وسیله حسام‌الدین چلبی قرائت و اصلاح شده است (همان، ۳۷۵).

ترقیمه نسخه مورخ ۶۵۴؟

در پایان مجاهد مطلبی را درباره‌ی تعداد صفحات این نسخه متذکر می‌شود: «نسخه در روز اول که من دیدم کامل و بی‌نقص بود و فروشنده آن هم با شرط کامل بودن و بی‌نقص بودن می‌فروخت؛ اما بعداً در کشاکش بین رقباى نسخه‌باز تعداد ۲۲ برگ (= ۴۴ صفحه) کنده شده است تا لابد در یک معامله دیگر آن ۲۲ ورق را به چند میلیون تومان دیگر بفروشد (همان).

از آنجایی که این دو نسخه جعلی تشخیص داده شد، قدیم‌ترین نسخه موجود غزلیات شمس مربوط به اوایل قرن هشتم خواهد بود و نه اواخر قرن هفتم. البته این نکته درباره نسخ ترقیمه‌دار غزلیات مولوی است، نه دیگر نسخی که از جانب نسخه‌شناسان و مولوی‌شناسان بزرگ معتبر تشخیص داده شده‌اند. بنابراین در ادامه به معرفی قدیمی‌ترین نسخه ترقیمه‌دار غزلیات شمس خواهیم پرداخت:

۳. ۲. ۲. قدیم‌ترین نسخه‌ی ترقیمه‌دار غزلیات شمس

یکی از نسخی که استاد فروزانفر در تصحیح غزلیات شمس از آن بهره برده است، نسخه‌ای متعلق به کتابخانه گدک احمدپاشا در شهر افیون قره‌حصار به شماره ۱۵۸۷ است. رمز این نسخه در دیوان مصحح استاد فروزانفر «قص» است. استاد فروزانفر این نسخه را این‌گونه توصیف می‌کند:

«مشمول بر ۲۷۸ ورق (۵۵۶ صفحه) هر صفحه ۱۳ سطر و از ورق ۱ تا ۱۰ فهرست غزل‌هاست که پس و پیش شده به خط روشن و جلی و در سنه‌ی ۷۳۰ کتابت آن به پایان رسیده و کاتب تاریخ آنرا بدین‌گونه قید کرده است: «تم المجلد الثانی من دیوان بحمدالله و حسن توفیقه فی یوم سبت خامس عشره شهر الله الاصلم رجب سنه کک و سبعمائه علی ید العبد الضعیف المحتاج الی رحمه الله تعالی محمد بن یوسف المولوی غفر الله له و لوالدیه و لجمیع المسلمین برحمتک یا ارحم الراحمین. القیر شهری و مالکه سنه ثلثین و سبع مائه ۷۳۰» و رقم اخیر قرینه است بر این که تاریخ کتابت را در سطر دوم نیز ثلثین باید خواند نه ثلاث چنانکه صورت ظاهر آنست.» (مولوی، مقدمه فروزانفر، ج ۱، یا و یب)

نکته مهم آن است که در این ترقیمه دو تاریخ به چشم می‌خورد؛ یکی تاریخ «سنه کک و سبعمائه» و دیگری تاریخی که در انتهای ترقیمه هم به عدد و هم با حروف آمده است؛ یعنی تاریخ «سنه ثلثین و سبع مائه ۷۳۰». از آنجایی که تاریخ اول کمی ناخواناست و شبیه به کلمه «یک» بدون نقطه و سرکش است (کک)، هم‌چنین به قرینه تاریخ دوم، استاد فروزانفر تاریخ این نسخه را ۷۳۰ دانسته‌اند.

اما محمد عیسی ویلی، مسوؤل بخش نسخه‌های خطی فارسی و ترکی کتابخانه بریتانیا-لندن، در مقاله خود با عنوان «ترجیعات مولانا و نسخه‌های دیوان مولانا» بر آن است که تاریخ این نسخه ۷۰۳ است و یقین دارد که در ترقیمه «ثلاث» آمده است نه «ثلاثین». (ویلی، ۱۳۷۶: ۷۲۸) در زیر نگاهی به این ترقیمه می‌اندازیم:

تم المجلد الثاني من ديوان حمد الله تعالى وحسن توفيقه
في ثمان وخمسة عشر شهر الله الاصم رجب سنة
سبع مائة على يد ابي عبد الله الضعيف المحتاج الى
رحمة الله تعالى محمد بن يوسف المؤدب
غفر الله له ولوالديه ولجميع المسلمين
مرحبك بالرحم الرحيم

القرن شهرى

وما لك

سنة لربيع

۷۳

(ترقیمه‌ی نسخه‌ی قره‌حصار فیلم ۴۳۴۰)

با توجه به تصویر ترقیمه ملاحظه می‌شود که شکل نوشتن مبهم است و خواننده بدرستی نمی‌تواند، تشخیص دهد که نظر فروزانفر درست است یا ویلی؟ نگارندگان سعی کردند که از دیگر عناصر موجود در ترقیمه برای حل این مسأله استفاده کنند. در متن ترقیمه آمده است: «تم المجلد الثاني.... فی یوم سبت خامس عشرة شهر الله الاصم رجب...» پس تا این جا دانستیم که در روز شنبه، ۱۵ رجب این جلد تمام شده است. یکی از منابع^{۱۴} که می‌تواند در صحت اعتبار این تاریخ به ما یاری رساند، «تقویم تطبیقی هزار و پانصد ساله هجری قمری و میلادی» است. بر اساس این تقویم، در سال ۷۰۳ هجری قمری، آغاز ماه رجب مصادف با شنبه ۸ فوریه است (ووستنفلد، ۱۳۶۰: ۱۴۱). بنابراین پانزدهم آن ماه (که تاریخ کتابت این نسخه است) دقیقاً معادل روز «شنبه» بوده است، یعنی «یوم سبت»، همان گونه که در ترقیمه نیز بدان اشاره شده است؛ اما آغاز ماه

رجب سال ۷۳۰ هجری قمری، برابر جمعه ۲۰ آوریل است، (همان، ۱۴۶) بنابراین پانزدهم ماه رجب در آن سال جمعه بوده است نه شنبه.

بنابر تمامی این شواهد، می‌توان به این نتیجه رسید که آن رقم ناخوانا در ترقیمه «ثلث» و تاریخ درست ترقیمه نیز همان ۷۰۳ است؛ یعنی «ثلث و سبعمائه». پس نظر ویلی با توجه به تصویر ترقیمه منطقی به نظر می‌رسد.

اینک نکته‌ای که هنوز مبهم باقی مانده است، تاریخی است که در پایان ترقیمه آمده است، احتمالاً تاریخی که در پایان ترقیمه آمده است (۷۳۰) مربوط به مالک نسخه و تاریخ مالکیت آن است. ظاهراً «قیر شهری» نامی در سال ۷۳۰ این نسخه را در مالکیت خود داشته است. (ضمناً قیر شهر نام مکانی است و در این جا منظور کسی است که منسوب به این شهر است.) از طرف دیگر سه سطر پایانی با فاصله‌ای از متن ترقیمه نوشته شده است و این نشانه نیز مدرک دیگری در تأیید گفته ویلی است. این نسخه با توجه به ترقیمه آن، در حال حاضر، کهن‌ترین نسخه ترقیمه‌دار موجود از غزلیات شمس است.

همان‌طور که در قسمت قدیم‌ترین نسخه بیان شد، اجزاء گوناگون تاریخ ترقیمه، اعم از روز، ماه و سال هر کدام می‌تواند بنتهایی حائز اهمیت باشد. بنابراین بقیه نسخ را از این دیدگاه مورد بررسی قرار می‌دهیم:

ردیف	محل نگهداری	شماره	روز	ماه	سال
۲	حالت افندی	۵۵۸ف	آخر ماه	ربیع‌الاول	هفده و هفصد
۳	بلدیه استانبول	۱۹ف	اوایل شهر	رمضان	ثلث و عشرين و سبعمایه
۴	گدک احمدپاشا	۱۶۰۵	اوایل	رمضان	سبع و عشرين و سبعمائه
۵	موزه قوینه	۶۹ و ۶۸	غرّه	ربیع‌الآخر	سبعین و سبعمائه
۶	موزه بریتانیا	۸۶۲ف	غرّه	جمادی‌الآخر	اربع و سبعین و سبعمایه
۷	مجلس	۲۴۴۳	-	ربیع‌الاول	هشتصد و هفده
۸	کتابخانه ملک	۵۰۴۲	غرّه	جمادی‌الاولی	۸۳۹
۹	کتابخانه ملی وین	۷۶ف	رابع	محرم	خمس اربعین و ثمنمانه
۱۰	مجلس	۲۶۵۷	عاشر	رمضان	ثلث ستین و ثمانمانه

با نگاهی اجمالی به جدول بالا، در خواهیم یافت که در بیشتر موارد کاتبان روز دقیق کتابت را ذکر نکرده‌اند و تنها به بیان حدود تاریخ؛ یعنی آخر، غره یا اوایل اکتفا نموده‌اند؛ حتی در دو موردی که

روز «چهارم» و «دهم» (رابع و عاشر) ماه مورد نظر را ذکر کرده‌اند، اشاره‌ای به روزهای هفته ننموده‌اند. اگر روز هفته، به همراه روز و ماه و سال، ذکر می‌شد، بررسی دقیق این تاریخ‌ها و اطلاع از جعلی یا حقیقی بودن آن‌ها به وسیله تقویم تطبیقی هزار و پانصد ساله هجری قمری و میلادی میسر می‌گردید؛ همان‌گونه که در بررسی تاریخ نسخه قره حصار عنوان شد، علاوه بر این، ماه‌ها براساس تاریخ هجری قمری که در آن زمان معمول و متداول بوده، قید شده است. اما در مورد نحوه ذکر سال‌ها توجه به فارسی یا عربی بودن آن‌ها خالی از فایده نیست. همان‌طور که در جدول بالا می‌توان دید، تنها در دو مورد، سال کتابت به زبان فارسی قید شده است. بنابه تحقیق نجیب مایل هروی بسیاری از کتب قدیم فارسی که مربوط به سده‌های نخستین کتابت می‌شده‌اند، ترقیمه‌ها به زبان فارسی نوشته می‌شده است و چنین ترقیمه‌هایی را «ترقیمه پارسی» می‌نامد و نمونه‌هایی را از قرن پنجم و ششم ذکر می‌کند (مایل هروی، ۱۳۸۰: ۴۷)؛ اما در مورد ترقیمه‌های مذکور که مربوط به قرن هشتم و نهم هستند، نمی‌توان ادعا کرد که فارسی‌نویسی تاریخ ترقیمه دلیل بر صحت و اعتبار آن‌ها تواند بود یا به عکس دلیلی بر عدم اعتبار این نسخ می‌باشد. بنابراین در میان نسخ غزلیات شمس به توصیف این دو نمونه و اشاره به تمایز آن دو با دیگر نسخ اکتفا می‌کنیم.

از میان نسخ ترقیمه‌دار غزلیات شمس، تا اواخر قرن نهم، شش نسخه مربوط به قرن هشتم و چهار نسخه مربوط به قرن نهم است.

۳.۳. کاتبان

از دیگر اجزای مهم ترقیمه که باید مورد بررسی قرار گیرد، نام کاتب ترقیمه است. البته نباید این نکته را از نظر دور داشت که یافتن نام و نشان کاتبان کاری سهل و آسان نیست؛ زیرا ممکن است کاتب، شخص چندان مشهوری نباشد یا تنها یک نسخه یا نسخه‌های معدودی را کتابت کرده باشد؛ ازین رو یافتن نام و نشان و نسب کاتبان کار بسیار دشواری است.

در مورد کاتبان نسخ غزلیات شمس، نکته مهم آن است که پنج تن از آنان لقب «المولوی» دارند، یعنی از سلسله مولویه بوده‌اند. متأسفانه نگارندگان نتوانستند، در میان مریدان مولانا، نشانی از این کاتبان بیابند. توفیق سبحانی، در ضمیمه‌ای که بر نسخه فاکسیمیلۀ موزۀ قونیه مورخ ۷۷۰ نوشته‌اند، درباره ترقیمه و چند و چون بحث مفصلی ارائه داده‌اند؛ از جمله آن که «این نسخه جهت مطالعه خواجه شرف المله و الدین ابوالمعالی امیر ساتی المولوی پسر حسام‌الدین بن حسن کتابت شده است» (مولوی،

ضمیمه توفیق سبحانی، ۱۳۸۶: ۳/۲) اما درباره نسب کاتب؛ یعنی حسن بن عثمان المولوی بیش از آنچه ما می‌دانیم، مطلبی نیاورده‌اند.^{۱۵} در فهرست زیر نگاهی اجمالی به نام کاتبان خواهیم داشت:

فهرست کاتبان

ردیف	محل نگهداری	شماره	کاتب
۱	قره حصار	ف۴۳۴۰	محمد بن یوسف المولوی
۲	حالت افندی	ف۵۵۸	-
۳	بلدیه استانبول	ف۱۹	احمد بن محمد المولوی الاحدی
۴	گدک احمد پاشا	۱۶۰۵	احمد بن محمد الکاتب معروف باین النساج المولوی الاحدی
۵	موزه قوبینه	۶۹ و ۶۸	حسن بن عثمان المولوی
۶	موزه بریتانیا	ف۸۶۲	احمد بن ولی شیرازی
۷	مجلس	۲۴۴۳	-
۸	کتابخانه ملک	۵۰۴۲	محمود بن محمد المشتهر قلانسی
۹	کتابخانه ملی وین	ف۷۶	شیخ الاسلام بن حسین بن زین الدین
۱۰	مجلس	۲۶۵۷	درویش نورالله بن درویش علی کاتب
۱۱	مجلس (اسرارنامه)	۱۶۲۹۱	درویش علی بن شاه محمد هروی
۱۲	مورخ ۹۵۴؟	-	خلیل المولوی

یکی از موارد قابل ذکر در مورد نام کاتبان غزلیات شمس، شباهتی است که میان نام کاتب نسخه «بلدیه استانبول» و «کتابخانه گدک احمد پاشا در افیون قره حصار» وجود دارد. نام اولی در ترقیمه «احمد بن محمد المولوی الاحدی» است و نام کاتب در نسخه دوم «احمد بن محمد الکاتب معروف باین النساج المولوی الاحدی» است. فروزانفر این دو نفر را یکی دانسته است و در مقدمه جلد نخست از غزلیات شمس، پس از بازنویسی کامل ترقیمه نسخه قره حصار می‌افزاید: «پس وی [احمد بن محمد الکاتب المعروف باین النساج المولوی الاحدی] بدون هیچ شبهه همان کسی است که نسخه «خب» [یعنی بلدیه استانبول] را استنساخ کرده است...».

خیام‌پور در مقاله‌ای با عنوان «نشریات ترکیه، چند کتاب خطی مهم فارسی در گوشه‌ای از آسیای صغیر»، چند نسخه خطی فارسی را که در کتابخانه‌های ترکیه نگهداری می‌شود، معرفی کرده است. از میان این نسخ آن‌چه برای ما حائز اهمیت است، نسخه‌ای است با عنوان «لمحه النظر» که کاتب آن شخصی با همین نام است، «احمد بن محمد المولوی الاحدی الکاتب» که تاریخ کتابتش نیز مربوط به قرن هشتم است. این نسخه در بوردور در کتابخانه «وقف و خلق او» است و تحت شماره ۱۲۳۷ مقید می‌باشد.

خیام‌پور اطلاعات چندانی از مؤلف این اثر ندارد و در این حد به معرفی این کتاب بسنده می‌کند که «این کتاب امثال و حکم عربی است که با ایراد حکایات تشریح و توضیح داده شده است» (خیام‌پور، ۱۳۲۹: ۴۵). هر چند استنساخ آثار متعدد، دلیل بر اعتبار کاتب و یا اثر استنساخ شده‌ی او نمی‌تواند باشد؛ اما یافتن نام کاتبان در آثار مختلف و بررسی آن‌ها می‌تواند نکاتی را در اختیار مصححان قرار دهد. تقریباً می‌توان اطمینان حاصل کرد که هر سه این کاتبان یک نفر هستند که نسخ متعددی را استنساخ کرده است. هر چند در نسخه قره حصار عبارت «المعروف بابن النساج» ممکن است این شبهه را ایجاد کند که کاتب این نسخه با دو نسخه دیگر متفاوت است؛ اما ظن غالب، چنان که فروزانفر و ویلی نیز بدان معتقدند، این است که این دو نسخه را یک نفر کتابت کرده است.

۳. ۴. معرفی مؤلف و اثر

از دیگر اطلاعاتی که ترقیمه‌ها به دست می‌دهند، نام و نشان اثر کتابت شده و مؤلف آن است. در این میان گاه برخی کاتبان برای نشان دادن ارادت خود به مؤلف صفاتی در وصف و تعریف از آن نیز ذکر می‌کنند. صفاتی که برای دیوان کبیر مولانا در ترقیمه‌ها آمده است، بدین قرار است: «دیوان معنوی اسرار رموز جانی، دیوان مقدس، الاسرار القدسیه و الانوار القدوسیه». صفاتی برای مؤلف این اثر؛ یعنی مولانا جلال‌الدین محمد نیز آورده شده است، صفاتی چون: «المولی العالم ملک المحققین مفخر العارفين، جلال الملة و الدین الرومی علیه الرحمة؛ حضرت مولوی، سلطان الاولیا، ترجمان الانبیا و...». در جدول زیر می‌توان این صفات را به تفکیک نسخه‌های ترقیمه‌دار مشاهده نمود:

صفات مؤلف و اثر

ردیف	اصل	شماره	صفات مؤلف و اثرش
۲	حالت افندی	۵۵۸ف	دیوان معنوی اسرار رموز جانی
۴	گدک احمدپاشا	۱۶۰۵	کتب هذه الغزلیات الغرّاء من انشاء سلطان الاولیا ترجمان للانبیا مولانا جلال‌الحقّ و المله و الله اسبح الله ظلّه علی كافة العاشقین
۵	موزه قوینه	۶۹ و ۶۸	دیوان مقدس
۶	موزه بریتانیا	۸۶ف	الديوان المولى العالم ملك المحققین مفخر العارفين، جلال الملة و الدین الرومی علیه الرحمة
۱۰	مجلس	۲۶۵۷	حضرت مولوی
۱۲	مورخ ۶۵۴؟	-	قد انتهت کتابة هذه الاسرار القدسیة و الانوار القدوسية من الغزلیات

۴. نتیجه

بررسی ترقیمه نسخه‌های خطی اطلاعات بسیار ارزشمندی را در اختیار محققان قرار می‌دهد. در حال حاضر، در شیوه مرسوم فهرست‌نگاری، تنها اطلاعات معدود و گاه ناقص و مغلوطنی در اختیار پژوهشگران قرار می‌گیرد و هیچ‌گونه تصویری از ترقیمه در فهرست ارائه نمی‌شود؛ هرچند همان فهرست‌ها نیز حاصل تلاش بی‌وقفه فهرست‌نگاران بسیاری است و عمر بسیار می‌طلبند. بنابراین می‌بایست مصححان و محققان در حوزه‌های گوناگون، کار فهرست‌نگاران را تکمیل نمایند. هر مصححی با توجه به نسخی که در اختیار دارد، می‌تواند با به دست دادن تصاویر ترقیمه‌ها به توصیف آن‌ها همت گمارد و بدین وسیله نکات مختلفی را در اختیار همگان قرار دهد. چه بسا، کاتبان مشترک نسخه‌های مختلف، اهداف مشترک کاتبان، تاریخ کتابت و نکات گوناگونی که در ترقیمه‌ها ذکر می‌شود، ابهاماتی را که در پیرشانی ترقیمه‌ها موجود است، برطرف کند. نسخه‌های خطی میراث گرانبهای ادب و فرهنگ یک سرزمین است. این نسخه‌ها به مرور زمان و در اثر حوادث طبیعی و گاه سودجویی‌ها دست‌خوش تغییرات بسیار شده‌اند؛ بنابراین اگر اطلاعات موجود در آن‌ها، به صورت جداگانه، در مجموعه‌های بزرگ گرد هم آیند، می‌توانند بسیاری از این ابهامات را برطرف کنند. چه بسا اگر چندین اثر نویسنده شده از یک کاتب، در کنار یکدیگر قرار گیرند، اطمینان درباره تاریخ کتابت این آثار بیش‌تر شود و امکان دست‌کاری سودجویان از بین برود. این مزیت می‌تواند درباره تمامی اجزای موجود در ترقیمه‌ها صدق کند و کار را برای پژوهشگران تسهیل نماید.

پی‌نوشت‌ها

۱- در فهرست نسخه‌های عکسی کتابخانه مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی، نسخه‌ای به شماره ۴۱۶ معرفی شده است. مشخصاتی که در این فهرست آمده است بدین قرار است: «نسخ کهن، بی‌تاریخ، آغاز و انجام افتاده - آغاز: من اگر مستم اگر هشیارم/ تو را خواهم، دگر یاری نخواهم. (منزوی، ۱۳۸۸: ۱۲۹). این نسخه دقیقاً همان نسخه قره‌حصار است، البته با افتادگی بسیار در میان نسخه و هم‌چنین افتادگی ترقیمه آن. نسخه‌نویس محترم متوجه این مسأله نشده‌اند که دو مصراع این بیتی را که به عنوان بیت اول نسخه آورده‌اند، از نظر وزنی هم‌خوانی ندارند، چرا که این دو مصراع هر کدام مصراع اول غزل‌هایی متفاوت هستند و در حقیقت این صفحات اولیه فهرست غزل‌هاست و نه آغاز آن‌ها.

- ۲- در برگ اول نسخه به خط استاد مینوی نوشته شده است: ۳۰۰ برگ. استاد فروزانفر تعداد برگ‌های این نسخه را ۳۵۶ برگ می‌داند. اما متأسفانه فقط ۱۹۹ برگ از این فیلم در دانشگاه تهران موجود است. البته غزلیات در برگ ۱۴۲ سمت چپ به پایان می‌رسد و مابقی آن مربوط به رباعیات است.
- ۳- از حدود برگ ۱۲، از نظر الفبایی مشوش است و به نظر می‌رسد، جاهایی براساس بحر و وزن تنظیم شده است.
- ۴- اطلاعات مربوط به این نسخه، از مقدمه استاد فروزانفر بر جلد اول کلیات شمس نقل شده است؛ زیرا متأسفانه، علی‌رغم تلاش نگارندگان امکان دسترسی به میکروفیلم این نسخه که در اختیار استاد فروزانفر قرار داشته است، نبود. بنابراین، اطلاعات عمومی مربوط به نسخه از مقدمه جلد اول غزلیات شمس مصحح استاد فروزانفر نقل می‌شود. خوشبختانه در مقدمه جلد هفتم، ترقیمه این نسخه به شکل عکسی آمده است، بنابراین برای بررسی اطلاعات ترقیمه، مستقیماً از این عکس کمک گرفته شده است.
- ۵- این نسخه مشتمل بر شش دفتر مثنوی در متن و غزلیات و رباعیات مولانا در حاشیه است.
- ۶- البته در انتساب غزل‌های ترکی و یونانی به مولانا تردید وجود دارد و طی یک تصحیح انتقادی باید در صحت انتساب این دسته از غزل‌ها تأمل کرد.
- ۷- این نسخه مشتمل بر شش دفتر مثنوی در متن و غزلیات و رباعیات مولانا در حاشیه است.
- ۸- در این نسخه، جملات دعایی و صفات مؤلف کتاب به جای ترقیمه در اول کتاب آمده است. هرچند در جلد هفتم از غزلیات مرحوم فروزانفر، ورق اول و آخر باشتباه و به جای یکدیگر عنوان گذاری شده‌اند. (مولوی، مقدمه فروزانفر، ۱۳۶۳: ج ۷، کب و کج).
- ۹- قسمت‌هایی از این ترقیمه از بین رفته است. جاهایی که... گذاشته‌ایم، همان قسمت‌های از بین رفته این ترقیمه است.
- ۱۰- قسمت‌هایی از این ترقیمه از بین رفته است و قابل خواندن نیست.
- ۱۱- البته در پایان این نسخه، دیباچه‌ای به نثر نگاشته شده است که تاریخ نوشتن این دیباچه ربیع الاول سال ۸۱۷ نوشته شده است. هرچند بعید به نظر نمی‌رسد که این دیباچه پس از پایان کتابت دیوان نوشته شده باشد.
- ۱۲- در برگ ۲۴۰ از این نسخه، غزلیات و رباعیات مولوی در حاشیه به پایان رسیده است و ترقیمه در حاشیه این صفحه آمده است.
- ۱۳- «کتاب یاد شده در دست یک جوان مسئله‌دار ساکن در یکی از شهرک‌های جنوبی تهران بود و به همان علت کتاب را نه از خانه‌اش بیرون می‌آورد و نه کسی را به خانه‌اش راه می‌داد. نگارنده از طریق یک پزشک - که از خویشاوندان آن جوان بود - با او مرتبط شدم و جهت رؤیت و خرید کتاب دو نوبت به منزل او رفتم و او

هم چند نوبت به منزل من آمد، اما چون قیمت کتاب از توان مالی من بالاتر بود نتوانستم بخرم. کتاب چند سال پیش به بهای ۸ میلیون تومان به مرحوم خُرُمی فروخته شد، و او هم بعد از چندی به مبلغ ۱۴ میلیون تومان به نفر بعدی فروخت و او هم پس از چند سال به مبلغ ۱۷/۵ یا ۱۹/۵ میلیون تومان به نفر دیگر فروخت و سرانجام جهت فروش به کتابخانه‌ی ملی عرضه شد که به دلیل قیمتِ سرسام آور پیشنهادی خریداری نشد. این بود سرنوشت این نسخه به اجمال.» (همان، ۳۷۴)

۱۴- رهنمای ما به این کتاب، برای حل این مسأله، اکبر نحوی، دانشیار محترم بخش زبان و ادبیات فارسی، بودند که از ایشان سپاسگزاریم.

۱۵- برای اطلاع بیش‌تر از چند و چون این نسخه رجوع کنید به ضمیمه توفیق سبحانی بر نسخه‌برگردان، نسخه قونیه مورخ ۷۷۰، جلد دوم.

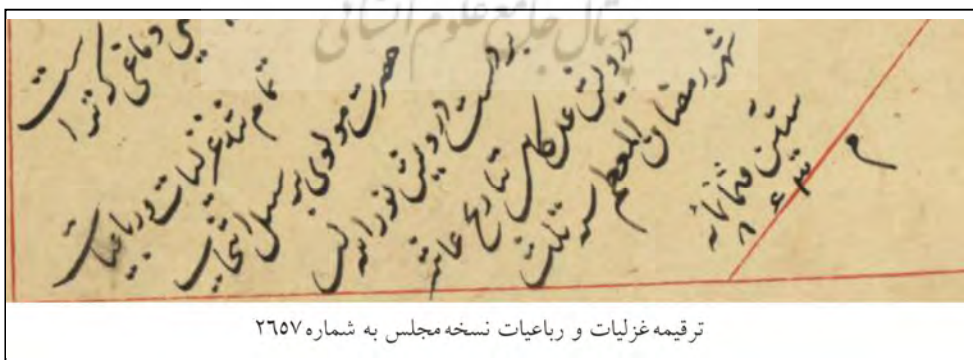
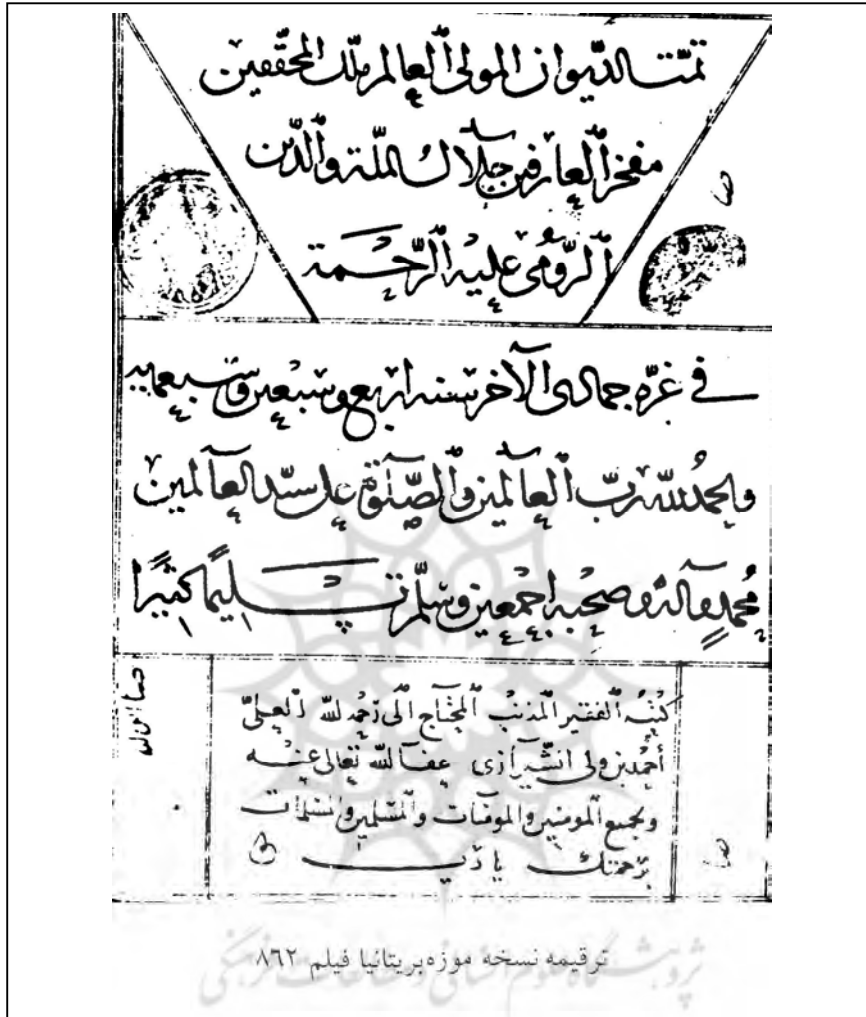
عام نینستد شد این دیوان معنوی
اسرار و موزحانی در آخر ماه
مبارک ربیع الاول تاریخ سال
هند و هندو

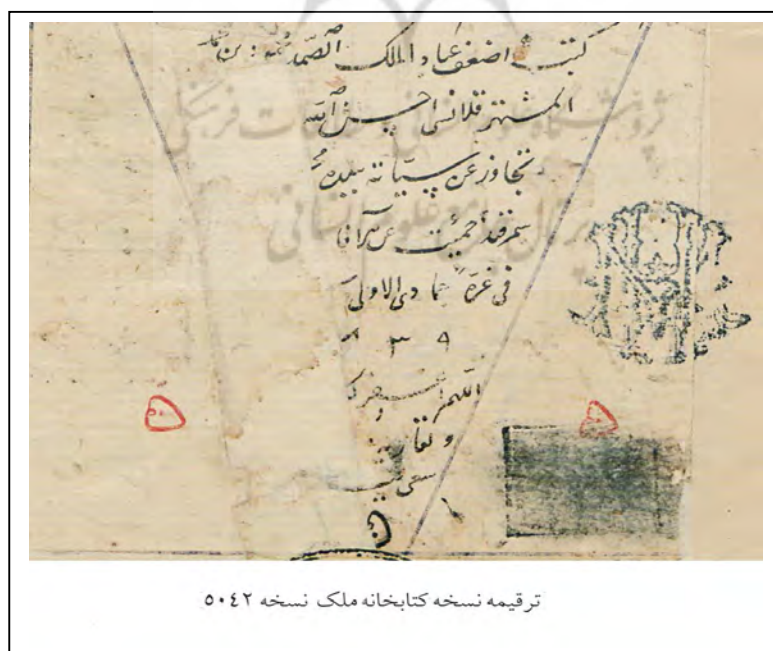
ترقیمه نسخه حالت افندی فیلم ۵۵۸

والحمد لله رب العالمین وصلی الله علی نبیه محمد وآله
احمسن الطیبین الطاهرین
وسلم تسلیماً لایماً
کثیراً
فرع من کتابه الدواوین احمد بن محمد الولوی
الأجدی فی اوایل شهر رمضان
المبارک سنه ۱۰۰۰ و عشرین
سبعاً

ترقیمه نسخه بلدیة استانبول فیلم ۱۹

ترقیمه نسخه کتابخانه ملی وین فیلم ۷۶

ترقیمه مثنوی نسخه مجلس به شماره ۲۶۵۷

منابع

- ۱- بهار، محمدتقی. (۱۳۸۰). **سبک‌شناسی (تاریخ تطور نثر فارسی)**. ۳ جلد، امیرکبیر.
- ۲- خیّام‌پور، عبدالرسول. (۱۳۲۹). «نشریات ترکیه، چند کتاب خطی مهم فارسی در گوشه‌ای از آسیای صغیر». نوشته شرف‌الدین یالتقایا، ترجمه و اقتباس خیّام‌پور، تبریز: دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره ۱۹ و ۲۰، ص ۴۸-۴۱.
- ۳- دهخدا، علی‌اکبر. (۱۳۷۳). **لغت‌نامه**. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ۴- مایل‌هروی، نجیب. (۱۳۶۹). **نقد و تصحیح متون** (مراحل نسخه‌شناسی و شیوه‌های تصحیح نسخه‌های خطی فارسی). مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- ۵- ----- (۱۳۸۰). «فرهنگ تاریخی اصطلاحات نسخه‌شناسی (ترقیمه فارسی)». نامه بهارستان، سال دوم، شماره اول، دفتر ۳، ص ۴۵-۵۰.
- ۶- حسینی اشکوری، سیدصادق و یوسف بیگ‌باباپور. (۱۳۹۰). **فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مجلس شورای اسلامی**، جلد ۴۵. زیر نظر عبدالحسین حائری، قم: حوزه علمیه قم، دفتر-تبلیغات اسلامی.
- ۷- مجاهد، احمد. (۱۳۸۴ و ۱۳۸۵). «کلیات غزلیات شمس تبریزی (مورخ ۹۶۵۴ق)». نامه بهارستان، سال ششم، شماره اول-دوم، دفتر ۱۱، ص ۳۷۴-۳۷۶.
- ۸- مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد. (۱۳۸۶). **دیوان** (نسخه‌برگردان) ۲ جلد. به اهتمام توفیق‌سبحانی، تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- ۹- ----- (۱۳۶۳). **کلیات شمس یا دیوان کبیر** (۱۰ جلد). با تصحیحات و حواشی بدیع‌الزمان فروزانفر، تهران: امیرکبیر.
- ۱۰- ووستنفلد، فردینالد و ادوارد ماہلر. (۱۳۶۰). **تقویم تطبیقی هزار و پانصد ساله هجری قمری و میلادی**. مقدمه و تجدید نظر حکیم‌الدین قریشی، تهران: فرهنگسرای نیاوران.
- ۱۱- ویلی، محمد عیسی. (۱۳۷۶). «ترجیعات مولانا و نسخه‌های دیوان مولانا»، ایرج افشار و هانس روبرت رویمر، **سخنواره** (پنجاه و پنج گفتار پژوهشی به یاد پرویز ناتل خانلری)، تهران: توس، ۷۰۹-۷۵۴.

